

SMRT I POSTMORTALNA FAZA U SUNNETU: SMJERODAVNI ASPEKT

Fadilj MALJOKI

Fakultet islamskih nauka u Sarajevu
fadilj.maljoki@fin.unsa.ba

SAŽETAK: Ovaj rad se bavi smjerodavnim aspektom Poslanikove zaostavštine koji se tiče smrti i postmortalne faze čovjekovog života. Rad je podijeljen na dva poglavlja. U prvom poglavlju navedene su smjernice Poslanika, a.s., u odnosu na vlastitu smrt. U ove smjernice spadaju: priprema za smrt i stalna svijest o njoj; lijepo mišljenje o Allahu prije smrti; nepriželjkivanje smrti, strpljivost u teškim situacijama i zabrana samoubistva; intenziviranje činjenja dobrih djela prije smrti, te ograničeno raspolaganje imovinom pred smrt/u smrtnoj bolesti i podmirivanje materijalnih obaveza. U drugom poglavlju analizirane su smjernice Poslanika, a.s., koje se odnose na smrt drugoga. U ovom poglavlju tretirane su sljedeće tematske cjeline: posjeta bolesnom čovjeku i smjernice koje su za istu vezane; smjernice vezane za postupanje prema čovjeku dok je na samrti i neposredno nakon smrti; oglašavanje smrti umrlog; kako prihvatiti smrt bliske osobe; obaveze prema porodici i bliskim osobama umrlog; kupanje umrlog, klanjanje dženaze i ukop; poštovanje dostojanstva umrlog čovjeka; smjernice vezane za izgled mezara, veličanje umrlih i neislamske običaje, te ostale obaveze prema umrlim osobama.

Ključne riječi: hadis, sunnet, smrt, postmortalna faza, smjerodavni aspekt

Uvod

Islamska interpretativna tradicija obiluje referencama koje su direktno ili indirektno vezane za smrt. Nijedna tema koja se tiče smrti, bez obzira o kojem njenom aspektu je riječ, u islamskom diskursu ne razmatra se bez referiranja na opće principe i/ili konkretne smjernice Kur'ana i sunneta. Naslovi poglavlja (kutub) i potpoglavlja (abwāb) u hadiskim zbirka i broj spominjanja riječi smrt i drugih konceptata koji su u uskoj vezi s njom dovoljni su da ilustriraju brojne reference na smrt u poslaničkoj zaostavštini. Buharijina hadiska zbirka, primjera radi, sadrži Poglavlje o dženazi (Kitāb al-ġanāza) i Poglavlje o bolesnim ljudima (Kitāb al-marḍā),

ali i druga poglavlja koja obuhvataju potpoglavlja u kojima se mogu pronaći opisujući i propisujući iskazi o smrti, poput Poglavlja o vjerovanju (Kitāb al-īmān) i Poglavlja o medicini (Kitāb at-ṭibb). Indeks hadiskih pojmova "Al-Mu'ġam al-mufahras li alfāz al-ḥadīth an-nabawī", koji nudi pojmove koji se spominju u Devet temeljnih hadiskih zbirki, sugerira postojanje brojnih referenci na smrt i druge koncepte povezane s njom. Naprimjer, riječ smrt (mawt) se, shodno ovom indeksu, u Devet temeljnih hadiskih zbirki (Al-Kutub at-tis'a) u različitim gramatičkim formama spominje 1891 put, dok se riječ mezar (qabr) spominje 775 puta. (Mohammed Ghaly, 2022:22)

O smrti i postmortalnoj fazi čovjekovog života kroz prizmu Poslanikove zaostavštine može se govoriti s različitih aspekata. Hadisi nude obilje informacija o onome što se dešava u toku smrti i nakon nje, ali i smjernica akaiidskog i moralno-pravnog karaktera. Ovaj rad će se ograničiti samo na smjerodavni aspekt Poslanikove zaostavštine koji se tiče smrti, odnosno onaj aspekt u kojem se od vjernika iziskuje da nešto (ne) čine. Opisni aspekt Poslanikove zaostavštine vezane za smrt odnosi se na hadise u kojima se konstatira ono što jeste ili što će biti u pogledu smrti i postmortalne faze čovjekovog života. Ovakvi hadisi su normativni samo u smislu da u njihov sadržaj treba vjerovati.

Pored toga, kada je riječ o smjеровnom aspektu Poslanikove zaostavštine o smrti i postmortalnoj fazi čovjekovog života, on se može razmatrati u odnosu na vlastitu smrt i u odnosu na smrt drugoga. Smjernice Poslanika, a.s., u odnosu na vlastitu smrt tiču se vjerovanja i pravila ponašanja koje čovjek treba usvojiti u odnosu na vlastitu smrt, dok se njegove smjernice u odnosu na smrt drugoga tiču obaveza muslimana prema čovjeku koji umire i nakon njegove smrti. Prvo poglavlje ovog rada bavit će se smjericima Poslanika, a.s., u odnosu na vlastitu smrt, dok će drugo poglavlje biti posvećeno njegovim smjericama u odnosu na smrt drugoga.

U Poslanikovoj zaostavštini među smjericama koje se odnose na razmatranu fazu čovjekovog života postoje opće smjernice, tj. smjernice koje se direktno ne dovode u vezu s ovom fazom, i specifične smjernice, odnosno smjernice koje se dovode u direktnu vezu s ovom fazom. Premda ćemo u određenim dijelovima rada spominjati opće smjernice, fokus će biti stavljen na one smjernice Poslanika, a.s., koje se dovode u najneposredniju vezu sa smrću i postmortalnom fazom čovjekovog života.

Određene savremene studije spominju temeljna pitanja koja treba razmotriti kada je riječ o ovoj fazi. U jednoj od tih studija navode se sljedeće vrste pitanja koje treba uzeti u obzir kada je riječ o blagostanju umiruće osobe i njoj bliskih ljudi: eshatološka pitanja (pitanja vezana za vjerovanja koja umiruća osoba i njoj bliske osobe imaju o naravi smrti i onome što nakon nje dolazi), pitanja medicinske intervencije ili odsustva iste (pitanja vezana za pružanje medicinske pomoći i opravdanosti njenog odsustva u određenim slučajevima), pitanja pružanja pomoći umirućoj osobi koja nadilaze kliničku njegu (pitanja koja se odnose na nekliničke i nefizičke aspekte koji utječu na zdravlje umiruće osobe, tj. njeno emocionalno, socijalno i duhovno stanje, a posebno teodička pitanja s kojim se ona i njoj bliske osobe suočavaju), pitanje

slobode izbora (umirućeg) pacijenta te pitanja komunikacije između uključenih sudionika, posebno (umirućeg) pacijenta, njegove porodice i medicinskog osoblja. (Mohammed Ghaly, 2022:14–17)

Ovaj rad nije fikhska studija. Shodno tome, u radu neće biti navođeni svi propisi vezani za umrlu osobu koji se zasnivaju na hadisima i neće biti objašnjavan njihov status kroz prizmu kategorija zadužujućih i uvjetujućih pravnih normi. Ovo posebno važi za fikhske propise i detalje koji su vezani za kupanje, klanjanje dženaze i ukop umrllog, čemu ćemo posvetiti dio rada u kojem ćemo samo naznačiti neke od sadržaja poslaničke zaostavštine koji se odnose na ovu temu i dati jednu napomenu. U tom pogledu, napominjemo da pojmove kao što su obaveza i naredba u ovom radu ne koristimo u njihovom strogom, pravnom značenju. Također, neće biti navođena ni razilaženja učenjaka po pitanju razumijevanja određenih hadisa koja se tiču fikhskih propisa. Prema tome, cilj nam je ukazati na temeljne smjerodavne principe Poslanikove zaostavštine koji se odnose na smrt i postmortalnu fazu čovjekovog života. Posebna pažnja bit će posvećena tumačenju hadisa koji mogu biti pogrešno shvaćeni ukoliko se literalistički tumače.

1. Smjernice koje se tiču vlastite smrti

U sunnetu postoje smjernice koje su vezane za vlastitu smrt, od kojih izdvajamo sljedeće:

1.1. Priprema za smrt i stalna svijest o njoj

U širem smislu, sve smjernice koje je Poslanik, a.s., dao tiču se izvršavanja čovjekove misije na Zemlji u skladu s Božijim zakonitostima i htijenjem te pripravljanje put ka postizanju stanja svijesti u kojem bi vjernik trebao susresti Gospodara. Stalna svijest o smrti je za vjernika podrazumijevajuća, jer on drži da je svrha života ispunjenje emaneta koji mu je Allah povjerio i za koji će nakon smrti odgovarati.

Smjernice u kojima se izravno spominje priprema za smrt iskazane su u nekoliko formi. U nekim hadisima se vjernici eksplicitno instruiraju da se pripremaju za smrt, poput hadisa u kojem stoji: “Razborit je onaj ko se preispituje i radi za ono što dolazi nakon smrti, a naivan je onaj ko slijedi svoje strasti i nada se Allahovoj milosti.” (At-Tirmidī, br. 2459) Na istom tragu je i hadis shodno kojem je Poslanik, a.s., kazao: “Puno se sjećajte/spominjite ono što prekida užitke”, misleći pod “onim što prekida užitke (hādīm al-laddāt)” na smrt. (At-Tirmidī, br. 2307) Stalna svijest o smrti potiče se i kroz činjenje djela koja tu svijest produbljuju, pa Poslanik, a.s., primjera radi, instruirao ashabe da posjećuju mezare zbog toga što ih takav čin podsjeća na smrt. (Muslim, br. 976) Na istom tragu, od Poslanika, a.s., prenesene su dove u kojima je molio Allaha za dobro budućeg svijeta i utjecao Mu se od patnje nakon smrti. (Al-Buhārī, br. 1376–1377)

Drugi hadisi dovode u vezu određena svojstva i postupke s njihovim posljedicama na Sudnjem danu, bilo da je riječ o pozitivnim ili negativnim posljedicama. Ovakvi hadisi su brojni i oni vrlo često imaju funkciju poticanja na činjenje dobrih djela i odvratanje od činjenja loših djela. S tim u vezi, neki od njih nisu bezuvjetni i mogu biti iskazani na hiperboličan način, što podrazumijeva da u njima spomenuta svojstva i postupci nužno i bezuvjetno ne dovode do u njima spomenutih posljedica. Među tim hadisima su i ova dva hadisa: “Ko obavlja sabah-namaz i ikindija-namaz, ući će/ulazi u Džennet” (Al-Buhārī, br. 574); “Neće ući/Ne ulazi u Džennet osoba u čijem srcu bude i najmanje oholosti...” (Muslim, br. 91) Prvi hadis daje poticaj da se posebna pažnja obrati na spomenuta dva namaza, što ni na koji način ne podrazumijeva dozvolu da se drugi namazi i druge obaveze izostavljaju, dok potonji hadis na ravni principa govori o tome da oholost nije svojstvena Džennetlijama, ali to nužno ne znači da Allah neće oprostiti onima

koji imaju ovu osobinu i da takvi ne mogu biti stanovnici Dženneta.

Zasebna vrsta hadisa koji su u vezi s pripremom za smrt su hadisi koji nalažu činjenje onih djela koja će čovjeku donositi korist i nakon njegove smrti. Jedan od najpoznatijih takvih hadisa konstatira da će čovjek imati koristi i nakon smrti “od trajne sadake, znanja kojim se drugi koriste i dobrog djeteta koje za njega upućuje dovu”. (Muslim, br. 1631) Koristi dobrih djela mogu biti vezane i za ovaj svijet. Hadis shodno kojem je Poslanik, a.s., kazao: “Koga raduje da mu se njegova opskrba poveća ili da mu se njegov život produži, neka održava rodbinske veze” (Al-Buhārī, br. 2067) ima više tumačenja, a u jednom od njih se “produženje života” tumači na način da se ne misli doslovno na to da će čovjek duže živjeti, već da će njegova rodbina nakon njegove smrti čuvati sjećanje na njega. (Al-‘Aynī, 2001:22/91)

Konačno, postoje i hadisi u kojima Poslanik, a.s., prividno samo konstatira stanje u kojem će se čovjek naći u postmortalnoj fazi, a, zapravo, imaju apelativnu funkciju, odnosno instruiraju vjernike da postupaju na određeni način kako bi nakon smrti dobili nagradu ili kako ne bi bili izloženi određenim vidovima kazne. Jedan od takvih hadisa je hadis u kojem se konstatira da se “umrli kažnjava zbog naricanja njegove porodice za njim”. (Al-Buhārī, br. 1286) Najzastupljenije mišljenje među učenjacima po pitanju tumačenja ovog hadisa je da se umrli kažnjava samo ukoliko je imao utjecaja na postupak svoje porodice, bilo da joj je oporučio taj postupak, te ga ona samo slijedi u onome što je sam činio ili da joj nije savjetovao da se suzdrži od spomenutog djela nakon njegove smrti. (Ibn Hāgar, bez god. izd., 3/152–155)

1.2. *Lijepo mišljenje o Allahu prije smrti*

Lijepo mišljenje o Allahu općenito spada u koncepte vjere koji pospješuju optimističku interpretaciju života i pozitivna očekivanja od budućnosti,

što čovjeku pomaže da ostvari vlastite sposobnosti i (lakše) prevaziđe izazove i probleme s kojima se suočava. Neki od najvažnijih koncepata u islamu, kao što su oslanjanje na Allaha (tawakkul), strpljivost (ṣabr), pokajanje (at-tawba), nada (ar-raḡā) i optimizam (al-fa’l), u najužoj su vezi s lijepim mišljenjem o Allahu. Svi ovi koncepti trebaju biti popraćeni čovjekovim nastojanjem da živi u skladu s Božijom voljom. Sljedstveno tome, lijepo mišljenje o Allahu dovodi se u vezu s nadom da će Allah oprostiti grijeh čovjeku i optimističkim predviđanjem vezanim za postmortalnu fazu života koje treba biti popraćeno činjenjem dobrih djela i strahopoštovanjem prema Allahu.

Prenosi se da je Poslanik, a.s., tri dana prije svoje smrti kazao: “Neka niko od vas ne umre a da o Allahu nema lijepo mišljenje.” (Muslim, br. 2877) U drugom hadisu stoji da je Poslanik, a.s., upitao mladića na samrti: “Kako se osjećaš?” “Tako mi Allaha, Allahov Poslanice, nadam se Allahovoj milosti, ali se plašim zbog svojih grijeha”, reče mladić. “Tako mi Allaha, neće se istodobno u ovakvim situacijama u vjernikovom srcu naći ovo dvoje [nada i strahopoštovanje], a da mu Allah neće dati ono čemu se nada i učiniti ga sigurnim od onoga od čega se plaši”, reče Allahov Poslanik, a.s. (At-Tirmidī, br. 983) Poznati hadis-i kudsi, shodno kojem je Allah rekao: “Ja sam onak kakvim Me moj sluga zamišlja/ Ja sam pri pomisli svog sluge (Ana ‘inda zann ‘abdī bi)...” (Al-Buhārī, br. 7405), određeni učenjaci tumače u skladu s prvospomenutim prijevodom, tj. u značenju da je Allahov odnos prema čovjeku određen njegovim mišljenjem o Allahu. (An-Nawawī, 1994:17/3)

1.3. *Nepriželjkivanje smrti*

U skladu s općim usmjerenjem da kod svojih sljedbenika razvija optimistični i aktivni pristup svijetu i životu, Poslanik, a.s., je svojim sljedbenicima nalagao da ne priželjkuju smrt zbog određenih nevolja kroz koje prolaze i problema s kojima se

suočavaju. Učio ih je da su iskušenja i nevolje sredstvo stasavanja i svekolikog rasta, te je zagovarao afirmaciju (i) ovog svijeta. Odgovornost za ovaj i odgovornost za budući svijet se, shodno poslaničkom učenju, nadopunjuju i međusobno su isprepleteni. Iako je ashabe odvrćao od priželjkivanja smrti, dozvolio im je da mole Allaha da ih usmrti kada to bude dobro za njih. Sljedeći hadisi prenose naznačene poruke: “Neka niko ne priželjkuje smrt! Ako je dobročinitelj, možda će biti još bolji, a ako je loš, možda će se pokajati i steći (Allahovo) zadovoljstvo.” (Al-Buhārī, br. 7235) Prenosi se da su Enes b. Malik i Habbab b. el-Erett kazali da bi poželjeli/prizivali smrt da im Allahov Poslanik, a.s., nije to zabranio. (Al-Buhārī, br. 7233–7234) U hadisu stoji: “Neka niko od vas ne priželjkuje smrt zbog nevolje koja ga je zadesila. Ako već mora, neka kaže: ‘Gospodaru, poživi me sve dok je život bolji za mene, a usmrti me ako je smrt bolja za mene!’” (Al-Buhārī, br. 5671)

1.4. *Strpljivost u teškim trenucima i zabrana samoubistva*

Prevenција autodestruktivnih misli, emocija i ponašanja povezana je i s ublažavanjem utjecaja nevolja i poteškoća s kojima se čovjek u životu susreće tako što će usvojiti sistem vjerovanja i prakse koji vjera/sunnet promovira po pitanju upravljanja kriznim životnim situacijama. Smjernice Kur’ana i sunneta o životnim nevoljama i iskušenjima imaju (i) psihološki orijentiranu agendu, tj. imaju za cilj umanjiti tugu i bol te negativne posljedice koje nevolje mogu generirati. U Kur’anu i hadisima redovno se nude dublje svrhe čovjekovih nevolja, što, pored ostalog, uključuje i njihovu iskupiteljsku i pročišćujuću ulogu. Brojni su hadisi koji imaju funkciju davanja nade, širenja optimizma i drugih oblika psihološke podrške ljudima u nepovoljnom položaju. U jednom od takvih hadisa stoji da je Poslanik, a.s., kazao: “Muslimana neće zadesiti klonulost, bolest, briga, tuga,

neprijatnost, žalost, neće ga čak ni trn ubosti, a da mu Allah zbog toga neće pobrisati dio grijeha.” (Al-Buhārī, br. 5641) Postoji poseban žanr islamske literature koji se bavi pružanjem utjehe i ohrabivanjem onih koji su iskušani nevoljama (talsliya ahl al-maṣāib). (Mohammed Ghaly, 2022:34)

Samoubistvo je djelo koje vjera strogo zabranjuje. Premda je riječ o vrlo složenom pitanju koje se može razmatrati s povijesnog, sociološkog, psihološkog, patološkog, etičkog, teološkog i brojnih drugih aspekata, ovdje ćemo samo kazati da se s teološko-moralnog aspekta ono motri prvenstveno kao čin negiranja Božijeg gospodarstva nad životom. Pored toga što je Poslanik, a.s., učio svoje sljedbenike da usvoje stil života koji će im pomoći da pronađu smisao u svemu, pa i u kriznim situacijama koje im se u životu dešavaju, on je i striktno zabranio čin samoubistva, govoreći da će osoba koja izvrši samoubistvo biti kažnjena na budućem svijetu i, čak, odbijajući da takvoj osobi klanja dženazu.

Neki od hadisa koji govore u priilog zabrani samoubistva su:

- a) “Među onima koji su bili prije vas bio je jedan čovjek koji je imao ranu, pa je pao u očaj, uzeo nož i njime odsjekao ruku, a krv nije prestajala teći sve dok nije umro. Uzvišeni Allah je (povodom toga) kazao: ‘Moj sluga me je svojevolumno pretekao, pa sam ga lišio Dženneta.’” (Al-Buhārī, br. 3463)
- b) “Ko se baci s brda i tako izvrši samoubistvo, ući će u džehennemsku vatru kroz koju će vječno propadati. Ko popije otrov i tako izvrši samoubistvo, ući će u džehennemsku vatru u kojoj će vječno boraviti, svojom rukom držeći i pijući otrov. Ko željeznim predmetom/nožem izvrši samoubistvo, ući će u džehennemsku vatru u kojoj će vječno ostati, željeznim predmetom/nožem, koji

će držati u svojoj ruci, probadajući sebi stomak.” (Al-Buhārī, br. 5778)

- c) “Vjerovjesniku, a.s., doveden je čovjek koji je izvršio samoubistvo strijelom, pa mu on nije klanjao dženazu.” (Muslim, br. 978)

Kada je u pitanju razumijevanje citiranih hadisa, potrebno je dati dvije važne napomene. Prva je da hadise koji govore o kazni za ono-ga ko počini samoubistvo ne treba razumijevati kao apsolutne iskaze, već kao iskaze kojima se ljudima želi ukazati na veličinu grijeha i odvratiti ih od njega. Allah je jedini kome pripada pravo da odluči da li će nekoga kazniti i kakvom će ga kaznom kazniti. Na to ukazuje i hadis shodno kojem su Tufejl b. ‘Amr ed-Devsī i njegov sunarodnjak učinili Hidžru u Medinu. Ovaj sunarodnjak se u Medini razbolio, zapao u depresiju i šiljkom strijele izvršio samoubistvo. Tufejl b. ‘Amr je Poslaniku, a.s., ispričao san, rekavši kako je u snu vidio svog sunarodnika koji mu je rekao da mu je Gospodar oprostio grijeh samoubistva zbog Hidžre koju je učinio. Tufejlom sunarodnjaku su u tom snu samo ruke bile pokrivene, a kada ga je Tufejl u snu upitao zašto je to tako, dobio je odgovor da je njegovom sunarodnjaku rečeno: “Mi nećemo popravljati ono što si upropastio.” Shodno hadisu, Poslanik, a.s., je tada kazao: “Allahu moj, oprost i njegovim rukama.” (Muslim, br. 116)

Druga važna napomena odnosi se na klanjanje dženaze osobi koja izvrši samoubistvo. Cilj Poslanikove, a.s., odluke/iskaza da neće klanjati dženazu samoubici je, prema predominantnoj većini muslimanskih učenjaka, među kojima su gotovo svi učenjaci četiri sunijska mezheba, odvratanje ljudi od takvog čina i ukazivanje na njegovu pogubnost, a ne ustanovljanje (nepromjenjivog) propisa. Ibn Battāl, naprimjer, navodi Omera b. ‘Abdulaziza i El-Evza‘ija kao jedine učenjake koji su smatrali da je samoubici nepoželjno klanjati dženazu. (Ibn Battāl, bez god. izd.,

3/349) Treba, svakako, napomenuti da je svako samoubistvo jedinstveno s aspekta svjesnosti i promišljenosti te faktora zbog kojih je počinjeno.

1.5. Intenziviranje činjenja dobrih djela prije smrti

Ova smjernica je specifičnija u odnosu na prvospomenutu, jer podrazumijeva pripremu za smrt u zadnjoj fazi života i/ili kada se pojave određeni znaci koji ukazuju na skoro nastupanje smrti. Određeni hadisi sugeriraju da će čovjek na Sudnjem danu biti proživljen u stanju svijesti koju je imao kada je preselio, čime se potiče posebna posvećenost vjeri u zadnjoj fazi života. Prenosi se od Poslanika, a.s., da je kazao: “Svaki će čovjek biti proživljen u stanju u kakvom je umro.” (Muslim, br. 2878)

1.6. Ograničeno raspolaganje imovinom pred smrt / u smrtnoj bolesti i podmirivanje materijalnih obaveza

U posljednjoj fazi života zabranjuje se trošenje imovine na način kojim se nanosi šteta zakonskim nasljednicima. Osnova ovakvog propisa nalazi se upravo u hadisu u kojem stoji da je Poslanik, a.s., Sa‘du b. Ebi Vekkašu, koji je od zakonskih nasljednika imao samo kćerku, zabranio da oporuči više od jedne trećine svoje imovine, rekavši: “Trećinu (možeš oporučiti), a i trećina je mnogo.” (Al-Buhārī, br. 2744) Učenjaci su na temelju ovog precedenta ustanovili i razradili još neke propise vezane za ograničeno raspolaganje imovinom u smrtnoj bolesti bez dozvole zakonskih nasljednika, a s ciljem da se zaštiti njihovo pravo.

Obaveze prema drugima, bilo materijalne ili nematerijalne prirode, imaju posebnu težinu i trebaju biti ispunjene bez odgađanja i okolišanja. Vraćanje duga je jedna od obaveza koja se u hadesima naglašava, a u nekim od njih dovodi se u vezu i sa smrću. U hadisu stoji da je Poslanik, a.s., kada bi neko umro, pitao: “Da li je iza sebe ostavio višak za otplatu duga?” Ako bi dobio pozitivan

odgovor, klanjao bi, a ako bi dobio negativan odgovor, ne bi klanjao, govoreći ashabima da oni trebaju klanjati, čime im je želio skrenuti pažnju da trebaju izmiriti materijalne obaveze prije svoje smrti. Nakon oslobođenja Meke Poslanik, a.s., na sebe je preuzeo obavezu plaćanja duga siromašnih muslimana, dok je nasljednicima stavljao u obavezu da tu dužnost izvrše za umrlog čiju imovinu nasljeđuju. (Al-Buhārī, br. 2298)

2. Smjernice koje se tiču smrti drugoga

Ove smjernice mogu se podijeliti na one koje se odnose na predmortalnu fazu te one koje se tiču postmortalne faze života. Neke od njih vezane su za samog umrlog čovjeka ili čovjeka kome se smrt približava, druge za njegovu porodicu, a treće za osobe koje su izgubile voljenu osobu. Od smjernica koje se tiču smrti drugog izdvajamo sljedeće:

2.1. Posjeta bolesnom čovjeku i smjernice koje su za istu vezane

U brojnim hadisima potiče se posjeta bolesnim ljudima i ističe da je jedna od dužnosti muslimana prema drugom muslimanu/čovjeku da ga obiđe kada se razboli. Stepenn obaveze podiže se na viši nivo ukoliko je riječ o težoj i/ili smrtnoj bolesti. Praksa Poslanika, a.s., bila je da obilazi bolesne ljude, a jedan od onih koje je posjetio je Sa'd b. Ebi Vekkaš. (Al-Buhārī, br. 2744) Pored toga, svoje sljedbenike instruirao je da prilikom posjete bolesnim ljudima govore samo dobro/lijepe riječi: "Kada budete kod bolesnika ili umrlog, govorite samo dobro, jer meleki aminaju na ono što govorite." (Muslim, br. 919)

Buharija je jedno poglavlje svoje hadiske zbirke nazvao "Poglavljje o bolesnim ljudima (Kitāb al-marḍā)". U njega je uključio i hadise koji obavezuju na posjetu bolesnim ljudima te pružanje medicinske pomoći i psihološke podrške istima. U tom smislu, shodno hadisima koji se nalaze u ovom poglavlju, Poslanik, a.s., stavljao je ruku na bolesnikovo čelo,

njome potirao njegovo lice i stomak (Al-Buhārī, br. 5659) te polijevao vodom onesviještenog. (Al-Buhārī, br. 5651) U ovom poglavlju navodi se i da je ashabima sugerirao da klanjaju sjedeći dok je on u stanju bolesti imao sjedeći (Al-Buhārī, br. 5658), a poruka ovog hadisa može biti da zdravi ljudi trebaju saosjećati s bolesnim ljudima tako što će se u datim okolnostima prilagođavati njima. Među poruke hadisa koji se navode u ovom poglavlju spada i ohrabivanje bolesnih ljudi na način da se nastoji kod njih probuditi nada i potaknuti optimizam. Poslanik, a.s., često je bolesnim ljudima spominjao iskupiteljsku funkciju njihove bolesti. Iz ovog poglavlja izdvajamo i jednu od dova koje je Poslanik, a.s., upućivao za bolesne ljude, a ona glasi: "Otkloni bolest, Gospodaru ljudi, i izliječi, Ti si Onaj koji daješ izlječenje! Nema lijeka osim Tvog lijeka! – lijeka poslije kojeg nema bolesti!" (Al-Buhārī, br. 5675)

Pored konkretnih smjernica Poslanika, a.s., postoje i njegove opće smjernice koje mogu pomoći u davanju odgovora na savremena (bio)etička pitanja. Jedno od tih pitanja je da li se (umirućem) pacijentu mora reći puna istina o njegovom zdravstvenom stanju i/ili njegovoj skoroj smrti. Premda ne postoji hadis koji je direktno vezan za ovo pitanje, u hadisima postoje principi koji se trebaju uzeti u obzir prilikom davanja odgovora na ovo pitanje. Naime, predanja sugeriraju da se istina može izraziti eufemizmima i višeznačnim izrazima kako bi se izbjegle negativne posljedice koje ona može prouzrokovati. Primjera radi, Poslanik, a.s., je svoje sljedbenike instruirao da robove nazivaju momcima ili dječacima, a robinje djevojkama. (Al-Buhārī, br. 2552) Pored toga, shodno hadisu, dozvoljeno je slagati i/ili prešutjeti istinu u slučajevima kada istina nanosi štetu i ne donosi nikakvu korist. Od Poslanika, a.s., prenosi se da je kazao da "nije lažac onaj ko miri svijet prenoseći [samo] dobro ili govoreći [samo] dobro". (Al-Buhārī, br. 2692) Na osnovu ovih i drugih

principa ustanovljenih u hadisima određeni učenjaci su zaključili da je dozvoljeno prešutjeti istinu ili slagati u svim slučajevima kada se plemeniti cilj ne može ostvariti ni na koji drugi način i ako se time ne narušava pravo drugoga. (Vidi Ibn al-Ġawzī, 1418/1997:4/459)

2.2. Smjernice vezane za postupanje prema čovjeku dok je na samrti i neposredno nakon smrti

Radnje koje su, po sunnetu, poželjne neposredno prije i poslije nečije smrti uključuju sugeriranje osobi na samrti da izgovori šehadet (talqīn), učenje sure Jāsīn umirućoj osobi, ljubljenje umrlog, zatvaranje njegovih očiju, upućivanje dove za njega i njegovu pokrivanje.

Hadis koji instruirao vjernike da sugeriraju osobi na samrti da izgovori šehadet tako što će ga oni izgovoriti glasi: "Potičite one koji su na samrti (mawtākum) na izgovor *Lā ilāha illallāh*." (Muslim, br. 916–917) Ovim postupkom se umirućem skreće pažnja da umre u stanju duboke svijesti o Allahu, budući da će, kako je prije naznačeno, biti proživljen u stanju u kojem je umro. *Talqīn* nakon smrti koji se prakticira na našim prostorima i kod muslimana općenito zasniva se na nekoliko argumenata. Prvi je da se citirani hadis može odnositi (i) na umrle osobe. Naime, shodno mišljenju određenih učenjaka, izraz *mawtākum* može označavati umiruće, ali i umrle osobe, što se osporava od drugih učenjaka. Pored toga, postoje hadisi koji eksplicitno govore o *talqīnu* i učenju određenih sura za umrlog nakon ukopa, a koje određeni učenjaci na osnovu njihove brojnosti ocjenjuju kao hadise dobre vjerodostojnosti (ḥasan). Dodatni argument ovih učenjaka je i da su neki ashabi, poput Ibn Omera, držali da je lijepo učiti Kur'an na mezarima te da su određeni učenjaci, poput Šafije, takvu praksu smatrali poželjnom. (Alī al-Qārī, 2001:1/327–328) Končno, kao argument uzimaju se i vjerodostojni hadisi u kojima se kaže da umrle osobe čuju/mogu čuti ono što živi govore. (Muslim, br. 2874)

Učenje sure Jāsīn umirućim osobama zasniva se na hadisu u kojem stoji: “Učite svojim umirućim suru Jāsīn.” (Abū Dāwūd, br. 3121) Treba istaći da je vjerodostojnost ovog hadisa od hadiskih učenjaka dovođena u pitanje. Tako, naprimjer, Darekuṭni je stava da ovaj hadis ima nevjerodostojan niz prenosilaca i sadržaj koji nije prenesen nijednim vjerodostojnim predajnim putem. (Više vidi: Ibn Ḥaḡar, *Talbiṣ al-ḥabir*, 1416/1995:2/212–213) Međutim, još neki hadisi koji govore o učenju ove sure umirućoj osobi sugeriraju da je među prvim generacijama muslimana postojalo mišljenje da ovu suru treba učiti umirućoj osobi, ako i pretpostavimo da hadisi o učenju ove sure umirućoj osobi nisu vjerodostojni. Razumljivo, to nužno ne podrazumijeva da je takvo mišljenje utemeljeno na precedentu zasnovanom od samog Poslanika, a.s.

Među radnjama kojima treba ili im je dozvoljeno prionuti kada je riječ o umrloj osobi najneposrednije nakon njene smrti jesu i ljubljenje umrlog (Al-Buhārī, br. 4457; Abū Dāwūd, br. 3163), zatvaranje njegovih očiju, učenje dove za njega (Muslim, br. 920) i njegovo pokrivanje. (Muslim, br. 942) Radnje poput zatvaranja očiju umrlog i njegovog pokrivanja nisu specifične samo za muslimane i imaju sasvim praktične razloge, a ogledaju se u izbjegavanju nelagode i tuge koja se može javiti gledanjem u umrlog, posebno ukoliko je njegov izgled neprirodan, kao i u zaštiti dostojanstva umrlog. Analogno tome, treba poduzeti i druge radnje, kao što je zatvaranje usta, koje doprinose da umrli što prirodnije izgleda i kod drugih ne izaziva neugodne osjećaje.

2.3. Oглаšavanje smrti umrlog

Sunnet je oglašiti smrt umrlog s ciljem da se podmire njegovi dugovi, da mu se klanja dženaza, uputi dova za njega i izvrše ostale obaveze koje drugi imaju u odnosu na njega. Poslanik, a.s., oglašio je smrt Nadžašija (Al-Buhārī, br. 1245), Zejda b. Harise, Džafera b. Ebi Ṭaliba, i ‘Abdullaha b. Revahe (Al-Buhārī, br. 1246), te je ukorio ashabe zato što ga nisu

obavijestili o smrti crnkinje koja je čistila džamiju. (Al-Buhārī, br. 458)

S druge strane, postoje hadisi koji prividno zabranjuju oglašavanje smrti. Prenosi se da je Allahov Poslanik, a.s., rekao: “Čuvajte se oglašavanja smrti, jer je oglašavanje smrti džahilijetska praksa”. (At-Tirmidī, br. 984) U drugom hadisu stoji da je Hizejfe b. el-Jaman rekao: “Kada umrem, ne uznemiravajte nikoga mojom smrću, jer se bojim da to ne pređe u (pretjerano) oglašavanje. Čuo sam Allahovog Poslanika, a.s., kako zabranjuje oglašavanje nečije smrti.” (At-Tirmidī, br. 983)

Ove hadise muslimanski učenjaci tumače uzimajući u obzir njihovo konotativno značenje. Naime, Arapi su u vrijeme Poslanika, a.s., oglašavali smrt s ciljem okupljanja što većeg broja ljudi i hvalisanja, a takvo oglašavanje je nerijetko bilo popraćeno naricanjem, lamentiranjem nad sudbinom i tome slično. Jedno od najkonciznijih objašnjenja na koja smo u literaturi naišli u pogledu oglašavanja smrti dao je Ebu Bekr b. el-‘Arebi, koji je oglašavanje smrti podijelio na tri vrste nakon što je naveo sve hadise koji tretiraju ovo pitanje: oglašavanje smrti porodi, prijateljima i čestitim ljudima, oglašavanje kako bi se ljudi okupili, a čiji je cilj hvalisanje, i oglašavanje koje je popraćeno naricanjem i tome slično. Prvu vrstu oglašavanja on smatra sunnetom, drugu nepoželjnim djelom, a treću zabranjenim djelom. (Al-Mubārakfūrī, 1410/1990:4/52)

2.4. Kako prihvatiti smrt voljene osobe

Islam prepoznaje i uvažava ljudske emocije te ih ne prigušuje, ali i uči svoje sljedbenike da ih kontroliraju i s njima adekvatno upravljaju, posebno u slučajevima kada su pod jakim emocijama i kada pod njihovim utjecajem mogu uraditi nešto što može imati dalekosežne negativne posljedice po njihovu vjeru i odnos s drugima. U tom smislu, i Poslanik, a.s., je imao emocije kao i svaki drugi čovjek, a u brojnim hadisima bilježi se da se srdio, tugovao, radovao i imao druge emocije. Tako su, naprimjer, oči

Poslanika, a.s., suzile tokom izdisaja njegovog sina Ibrahima. To je njegovom ashabu ‘Abdurrahmanu b. ‘Avfu bilo čudno, pa je upitao Poslanika, a.s.: “Zar i ti plačeš, Allahov Poslaniče?” Poslanik, a.s., je kazao: “To je samilost. Oko suzi, a srce tuguje. Ne govorimo ništa osim ono čime je naš Gospodar zadovoljan. Ibrahime, mi smo zbog rastanka s tobom, uistinu, ožalošćeni.” (Al-Buhārī, br. 1303)

Shodno kazanom, tuga koju čovjek osjeti u srcu zbog smrti voljene osobe i suza koju pusti nemaju negativan predznak u Poslanikovo zaostavštini i smatraju se sasvim prirodnim ljudskim reakcijama zbog kojih Allah ne kori čovjeka. Tu poruku Poslanik, a.s., je eksplicitno iskazao nakon što su on i njegovi ashabi zaplakali prilikom posjete Sa’du b. ‘Ubadi, koji je bio bolestan. Tada je kazao da Allah ne kažnjava zbog suze ni tuge, već zbog jezika. (Al-Buhārī, br. 1304) Svi Poslanikovi, a.s., iskazi koji zabranjuju određene vidove tuge za umrlim osobama odnose se na nekontrolirana ponašanja koja se ogledaju u naricanju za umrlim, proklinjanju sudbine i drugim nedoličnim postupcima. Poslanik, a.s., posebno je skretao pažnju ženama da ne nariču za umrlim, i to zbog njihove emocionalne osjetljivosti, pa se tako u hadisu navodi da su se žene prilikom davanja prisege vjernosti Poslaniku, a.s., zavjetovale da neće naričati za umrlim. (Al-Buhārī, br. 1306) U tom smislu treba razumijevati i hadise u kojima stoji da je Poslanik, a.s., odvrćao žene od praćenja dženaze. (Al-Buhārī, br. 1278) Od hadisa koji prenose istu poruku izdvajamo i hadise u kojima stoji da žena ne smije žaliti (tako što neće stavljati miris, uljepšavati se i tome slično) više od tri dana za voljenom osobom te da je izuzetak od toga samo njen muž, za kojim može žaliti četiri mjeseca i deset dana. (Al-Buhārī, br. 1279–1282)

U hadisima se navodi i dova koju treba proučiti kada se izgubi voljena osoba, a ona glasi: “Svi smo Allahovi i Njemu se vraćamo. Allahu moj, nagradi me u ovom iskušenju i daj da nakon njega dođe ono što je bolje.” (Muslim, br. 918)

2.5. Obaveze prema porodici i bliskim osobama umrlog

Opći principi Poslanikovog, a.s., odnosa prema drugima, koji uključuju prepoznavanje emocija drugih i saosjećanje s njima, nalažu da se posebno osobama koje prolaze kroz teške životne situacije treba pružiti svekolika podrška, lijepom riječju i djelom, a s ciljem da im se olakša stanje u kojem su se našli. S tim ciljem, Poslanik, a.s., je tješio one koji su izgubili voljene osobe, obećavao nagradu onome ko se strpi i instruirao ashabe da iskažu saosjećanje s njima kroz konkretne postupke.

Kada je umro sin ashaba Ebu Talhe i nakon što su on i njegova supruga iskazali strpljenje i zadovoljstvo Allahovom odredbom, Poslanik, a.s., se Ebu Talhi obratio riječima: "Možda će vam Allah dati bericet u toj noći [kada vam je sin umro]." (Al-Buhārī, br. 1301) U drugim prilikama je spominjao nagradu za one koji se strpe prilikom gubitka voljene osobe ili govorio da su umrli šehidi ukoliko bi poginuli na bojnopolju, od kuge i uslijed nekih drugih razloga, o čemu svjedoče brojni hadisi. Od smjernica Poslanika, a.s., vezanih za obaveze prema rodbini umrlog izdvajamo i hadis u kojem se vjernici instruiraju da pripreme hranu za porodicu umrlog. Naime, kada je u Bici na Mu'ti poginuo Džafer b. Ebi Talib, Poslanik, a.s., je kazao: "Pripremite hranu za Džaferovu porodicu, jer ih je snasla nevolja." (Abū Dāwūd, br. 3132)

2.6. Kupanje umrlog, klanjanje dženaze i ukop

Svih šest temeljnih hadiskih zbirki (Al-Kutub as-sitta) sadrže Poglavlje o dženazi (Kitāb al-ġanāza). Na većinu smjerodavnih aspekata Poslanikove zaostavštine koji se nalaze u poglavljima o dženazi već smo ukazali ili ćemo ukazati u narednim potpoglavljima. Pored ovih smjernica, ova poglavlja sadrže nekoliko smjernica koje se tiču kupanja, klanjanja dženaze i ukopa umrlog. Naime, u hadisima se ističe da je kolektivna obaveza muslimana da okupaju umrlog, klanjaju mu

dženazu i ukopaju ga, te se navode konkretne smjernice i pravila koja su vezana za način i uvjete izvršavanja ovih obaveza. Među teme koje tretiraju hadisi spadaju i ove: dijelovi tijela od kojih treba započeti kupanje, strana od koje treba započeti kupanje, broj kupanja, pletenje pletenica ženskoj osobi, sredstva koja treba koristiti prilikom kupanja umrle osobe, karakteristike čefina u koje treba umotati umrlog, požurivanje s ukopom umrle osobe, vrijednost klanjanja i praćenja dženaze, o onome što se uči prilikom klanjanja dženaze, o mjestima na kojima se dženaza može klanjati, položaj imama u odnosu na umrlu osobu prilikom klanjanja dženaze, učestvovanje žena u ispraćaju dženaze, karakteristike mezara i ono što se može staviti u mezar, održavanje vaza na mezaru, učenje dove nakon ukopa umrlog i dr. Naš cilj ovdje nije da o svakom od ovih pitanja zasebno govorimo, budući da se detalji o njima mogu pronaći u hadiskim zbirkama i fikskim djelima. Umjesto toga, navest ćemo, po našem mišljenju, jednu važnu napomenu kada je riječ o razumijevanju ovih hadisa.

Neke od smjernica Poslanika, a.s., koje se tiču kupanja, dženaze i ukopa umrlog imaju sasvim praktične razloge. Kao reprezentativne primjere možemo navesti požurivanje s dženazom (Al-Buhārī, br. 1315), ukop šehida bez kupanja i dozvoljenost ukopavanja više ljudi u isti mezar. (Al-Buhārī, br. 1345) S dženazom se požuruje (i) zbog toga što tijelo umrlog nakon određenog vremenskog perioda počinje da zaudara i raspada se. Šehid se ukopava bez kupanja zbog toga što su ljudi zauzeti borbom ili su isuviše iscrpljeni. Slično tome, u isti mezar može se ukopati više ljudi u vanrednim situacijama i kada bi kopanje mezara za svakog čovjeka pojedinačno predstavljalo veliku poteškoću. Takav je slučaj kada ima puno poginulih ljudi, bilo zbog rata, prirodne nepogode ili nekog drugog razloga. Muslimanski učenjaci prepoznali su praktične ciljeve kojima teže određene Poslanikove, a.s., smjernice vezane za kupanje, dženazu i ukop

umrlog, pa tako, naprimjer, govoreći o kupanju šehida, Ibn 'Ašur kaže:

Prenosi se da je Poslanik, a.s., s tim u vezi [u vezi kupanja tijela šehida] rekao: "On će biti proživljen na Sudnjem danu, a njegova krv će kuljati, u boji krvi i s mirisom miska." [Al-Buhārī, br. 2803] Mnogi ljudi misle da je razlog zabrane kupanja šehida to da se zadrži krv u njegovim venama kako bi s njom bio proživljen na Sudnjem danu. Istina je daleko od toga, jer kada bi se desilo da se okupa iz neznanja, zaborava ili čak i namjerno, to ne bi umanjilo njegovu vrijednost, a Uzvišeni Allah bi mogao stvoriti u njegovim ranama krv koja bi kuljala svjedočeći za njega na Sudnjem danu. Razlog ove preporuke je taj što su ljudi previše zauzeti u toku borbe da bi trošili vrijeme na kupanje poginulih u borbi. (Ibn 'Ašur, 2019:103)

2.7. Poštovanje dostojanstva umrlog čovjeka

Postoje brojne konkretne smjernice Poslanika, a.s., koje u fokusu imaju iskazivanje poštovanja prema umrloj osobi, od kojih smo na neke već ukazali. Među tim smjernicama je i ustajanje kada prolazi dženaza. Kada je riječ o ovoj smjernici, u hadisima se eksplicitno navodi da ne treba postojati razlika između muslimana i nemuslimana. Jedan od najcitiranijih hadisa kada je riječ o poštivanju dostojanstva drugih i drugačijih te dostojanstva čovjeka kao takvog je i hadis shodno kojem je Poslanik, a.s., ustao u znak poštovanja kada je prolazila dženaza Jevreja. Kada mu je sugerirano da je riječ o Jevreju, kazao je: "Zar on nije čovjek?!" (Al-Buhārī, br. 1312)

Među smjernice Poslanika, a.s., koji se tiču poštovanja dostojanstva umrlog čovjeka spadaju i zabrane da se sjedi na njegovom mezaru, da se na njegov mezar naslanja i da se po njegovom mezaru gazi. Neki od hadisa koji prenose ovu poruku jesu:

- a) "Da neko od vas sjedne na žeravicu, pa mu ona spali odjeću i dopre do kože, bolje mu je nego da sjedne na mezar" (Muslim, br. 971);

- b) Od 'Amra b. Hazma prenosi se da je kazao: "Vidio me je Allahov Poslanik, a.s., nasonjenog na mezar, pa mi je kazao: 'Ne uznemiraj vlasnika tog mezara'". (Ahmad b. Hanbal, br. 22101)

Zabrana lomljenja kostiju/oštećenja tijela mrtvog čovjeka (Abū Dāwūd, br. 3207), preporuka da se pješke prati dženaza (Abū Dāwūd, br. 3177) i zabrana da se o umrlima govore ružne riječi (Al-Buhārī, br. 1393) spadaju među smjernice Poslanika, a.s., koje imaju isti cilj. Učenjaci su u svojim komentarima prepoznali da je cilj koji stoji iza navedenih smjernica poštovanje dostojanstva umrlog, pa tako, naprimjer, Ebu Džafer et-Tahavi tvrdi da je razlog zbog kojeg je lomljenje kostiju umrlog čovjeka poput lomljenja kostiju živog čovjeka njihova jednakost u dostojanstvu (hurma). (At-Tahāwī, 1415/1994:3/310)

2.8. Smjernice vezane za izgled mezara, veličanje umrlih i neislamske običaje

U hadisima se navodi zabrana gradnje na mezarima, bilo da je riječ o gradnji džamije ili njihovom obilježavanju na način da se njihov nivo uzdigne iznad nivoa površine zemlje i na njima ispišu/urežu imena umrlih. Slijede neki od hadisa koji o tome govore:

- a) 'Od 'Aīše prenosi se da je Poslanik, a.s., u svojoj smrtnoj bolesti kazao: "Allah je prokleo (one) Jevreje i kršćane koji su grobove svojih vjervjesnika uzeli za bogomolje." Buharija, koji je jedan od onih koji bilježe razmatrani hadis, nakon ovog hadisa navodi da je Sufijan b. et-Tammar kazao kako je vidio da je mezar Vjervjesnika, a.s., bio izgrbljen/šatorast (Al-Buhārī, br. 1390);
- b) "Allahov Poslanik, a.s., zabranio je da se zida kabur te da se sjedi i gradi na njemu" (Muslim, 970);
- c) Ashab Feđale b. 'Ubejd naredio je da njegov mezar bude

poravnat, a zatim je rekao: "Čuo sam Allahovog Poslanika, a.s., kako naređuje poravnavanje mezara." (Muslim, br. 968)

Ovi i drugi hadisi koji govore o istim pitanjima mogu se motriti doslovno i atomistički, a mogu se sagledavati i kroz prizmu ciljnog pristupa i svih drugih argumenata i tekstova koji su u značenjskoj vezi s njima. Ako se motre doslovno, njihova bi poruka bila da je općevažeci propis zabrana gradnje na mezarima džamije i njihovo obilježavanje na način da se njihov nivo podigne iznad površine zemlje i da se na njima ispisuju/urežu imena umrlih. Pored ovog mišljenja, postoji i mišljenje da su ovi hadisi bili uvjetovani stanjem svijesti ljudi u doba Poslanika, a.s., kontekstom i praktičnim razlozima te da, sljedstveno tome, nema nikakve zapreke da se mezari obilježavaju tako što će se označiti podizanjem iznad površine zemlje i na druge načine, što je praksa zastupljena na našim prostorima i brojnim drugim mjestima diljem muslimanskog svijeta. Slično tome, shodno ovom mišljenju, nema nikakve zapreke klanjati u džamijama koje su okružene mezarima.

O argumentima koji govore u prilog različitim mišljenjima moglo bi se nadugo i naširoko govoriti. Uzimajući u obzir da postoje drugačija mišljenja i nemajući za cilj da podrobno analiziramo mišljenja učenjaka i vjerodostojnost tvrdnji koje im se pripisuju, ovdje ćemo se samo ukratko osvrnuti na mišljenje Muhammeda Zahida el-Kevserija, jednog od najpoznatijih učenjaka hanefijskog mezheba u 20. stoljeću. El-Kevseri navodi da postoji mnogo raskošnija interpretativna tradicija po ovom pitanju nego što misle oni koji smatraju da razmatrani hadisi ustanovljavaju općevažeci propise. On navodi predanje od Malika b. Enesa, shodno kojem on nije smatrao zabranjenim da osoba obavi namaz okrenuta prema mezaru. U tom predanju stoji da je Malik smatrao dopuštenim da mezar posluži kao pregrada/sutra te da je kazao kako je do njega doprlo da su ashabi

klanjali okruženi sa svih strana mezarima. On se poziva i na mišljenje Šafije, koji je smatrao da se ne može poravnati/srušiti mezar ukoliko ga osoba gradi na svom imanju, ali da se to može učiniti ukoliko se to čini na javnoj površini, a kao razlog navodi to što se time uzurpira prostor koji bi se mogao iskoristiti za ukop drugih. On, također, navodi da Ebu Hanife nije smatrao pokuđenim zidanje kabura niti pisanje i gradnju na njima. Među učenjacima na koje se poziva je i malikijski pravnik 'Abdullah Muhammed al-Ubbi el-Maliki, koji je kazao da je zabrana Poslanika, a.s., da se klanja okrenut prema kaburovima uvjetovana time što su Jevreji i kršćani to činili i što su u konačnici od njih načinili kipove. Ovaj malikijski pravnik je, shodno riječima El-Kevserija, stava da nije zabranjeno napraviti džamiju u blizini nekog dobrog čovjeka ili klanjati u njegovom turbetu s namjerom traženja blagoslova posredstvom njega (tabarruk). El-Ubbi el-Maliki kao argument navodi i to što se kabur Ismaila, a.s., nalazi u Mesdžidul-haramu kod El-Hatima, mjesta na kojem je najbolje klanjati. Kada je riječ o pisanju imena umrlih na mezarima, on navodi da je El-Hakim en-Nejsaburi kazao da se ne postupa shodno hadisima koji to zabranjuju, premda oni imaju vjerodostojne senede, te da se imena muslimanskih velikana u svim dijelovima muslimanskog svijeta zapisuju na njihovim mezarima. Ovu praksu, dodaje El-Hakim en-Nejsaburi, muslimani kasnijih generacija preuzeli su od muslimana prvih generacija. U svim slučajevima kada navodi mišljenja spomenutih i drugih učenjaka, El-Kevseri se referira na njihova djela ili izvore u kojima se navode njihova mišljenja. (Al-Kawtarī, 2019:172–177)

Čak i ako se ovo pitanje razmatra isključivo kroz prizmu drugih hadisa, reći će određeni učenjaci, mogu se pronaći jake indicije da se citirani hadisi trebaju razumijevati kroz prizmu konteksta u kojem su iskazani i (jezičkim sredstvima neiskazanih) ciljeva kojima teže. Već je naveden hadis

shodno kojem je mezar Poslanika, a.s., bio izgrbljen. Pored toga, prenosi se da je Poslanik, a.s., obilježio mezar Osmana b. Maz'una kameonom. (Abū Dāwūd, br. 3206) Ako se primijeni ciljni pristup, shodno mišljenju ovih učenjaka, nema velike razlike između označavanja imena kamenom i pisanja/urezivanja imena na mezaru. Prenosi se i da je Poslanik, a.s., klanjao dženzu čovjeku kod njegovog mezara. (Al-Buhārī, br. 1247) Razumljivo, sve kazano ne podrazumijeva dozvoljenost bilo kakvog pretjerivanja u ukrašavanju mezara niti bilo šta što bi dovelo do pripisivanja umrlima božanskih osobina i paganskih praksi.

Navedena tumačenja i obrazloženja ukazuju na to da se ovi hadisi tumače i kroz prizmu ciljnog pristupa i konteksta u kojem su izrečeni. Naime, razlozi njihovog izricanja mogli su biti praktične prirode i oni su mogli biti uvjetovani kontekstom (nastojanje da se osigura dovoljno mjesta za ukop umrlih i veličanje mrtvih koje je nekad desežalo stepen njihovog obogotvorivanja). U tom kontekstu razumijevaju se i neki drugi hadisi, poput hadisa koji govori o zabrani paljenja svjetiljke na mezarima (Abū Dāwūd, br. 3237) i hadisa koji zabranjuje klanje životinja na njima (Abū Dāwūd, br. 3222), a koje je Poslanik, a.s., izrekao s ciljem prevencije pretjeranog veličanja umrlih i iskorjenjivanja određenih vjerovanja iz pretkur'anskog perioda.

Kada je riječ o zabrani klanja životinja na mezarima, u komentarijima hadisa koji o tome govori navodi se da su razlozi ove zabrane praksa i vjerovanje Arapa iz predislamskog perioda. Naime, Arapi su imali običaj klati devu na mezaru velikodušnog čovjeka kako bi se njenim mesom nahranile zvijeri i ptice, govoreći da mu se time žele odužiti i učiniti da on bude hranitelj drugih i nakon smrti. Pored toga, postojalo je vjerovanje da će umrla osoba biti proživljena na jahalici ukoliko se njena jahalica žrtvuje na njenom kaburu, a kao pješak ukoliko se ona ne žrtvuje. (Al-Hattābi, 1351/1932:1/315–316)

2.9. Ostale obaveze prema umrlim osobama

Postoje brojni hadisi koji svjedoče u prilog tome da vjernici, posebno članovi bliže familije, imaju i druge obaveze prema umrlima. Za potrebe ovog rada izdvojiti ćemo samo neke od njih.

Činjenje dobrih djela i poklanjanje nagrade za njih umrlima je djelo na koje se u sunnetu potiče. To dobro djelo može biti u formi milostinje, vakufa ili u nekoj drugoj formi. U jednom od hadisa koji prenose tu poruku stoji da je Allahov Poslanik, a.s., rekao čovjeku da će njegova umrla majka imati koristi ukoliko on za nju udijeli milostinju. (Al-Buhārī, br. 1388) Analogno tome, mišljenje je određenih učenjaka, mogu se učiniti i druga dobra djela, poput učenja Kur'ana, s namjerom da se sevapi od tih dobrih djela daruju umrlome.

Pored toga, bliža familija ima obavezu podmiriti dugove umrlog, a u pohvalna djela spadaju i upućivanje dove te izvršavanje obaveze nadoknade posta i hadža za njega ukoliko za svoga života (bez opravdanog razloga) nije izvršio ove obaveze. Ovi propisi i smjernice vjere ne negiraju princip individualne odgovornosti, budući da je riječ o tome da je umrla osoba svojim odnosom prema drugima te odgojem i utjecajem na njih sebi osigurala njihovo zalaganje i dobra djela nakon smrti.

Ovo su samo neki od hadisa koji potvrđuju da živa osoba može (u)činiti gore naznačene radnje za umrlu osobu:

- a) "Čovjeku će se u Džennetu povećavati deredže, pa će upitati: 'Zbog čega je ovo ovako?' 'Zbog tvog djeteta koje moli za oprost tvojih grijeha', reći će mu se" (Ibn Mağa, br. 3660);
- b) Od Ibn 'Abbāsa prenosi se da je kazao: "Jedna je žena došla Vjerovjesniku, a.s., i rekla: 'Moja se majka zavjetovala da će obaviti hadž, ali je umrla, i zbog toga ga nije uspjela obaviti. Hoću li ja za nju obaviti hadž?' On joj je odgovorio:

'Naravno. Obavi hadž za nju. Šta misliš: Da ti je majka ostala dužna, da li bi umjesto nje vratila dug?' 'Da', odgovorila je. 'Dajte Allahu pravo koje ima, jer je najpreče da se obaveze prema Allahu ispune'" (Al-Buhārī, br. 7315);

- c) Od Ibn 'Abbasa prenosi se da je kazao: "Jedan je čovjek došao Vjerovjesniku, a.s., i rekao: 'Allahov Poslaniče, umrla mi je majka, a bila je dužna ispostiti jedan mjesec. Mogu li ja za nju izvršiti obavezu posta?' Poslanik, a.s., je rekao: 'Možeš. Najpreče je izmiriti dug prema Allahu.'" (Al-Buhārī, br. 1953)

Posjeta mezarima je poželjno djelo, kako zbog sjećanja na umrle, tako i zbog prisjećanja sebe na smrt. Već je aludirano na hadis shodno kojem je Poslanik, a.s., zabranio posjetu mezarima u prvoj fazi svoje misije zbog paganskih vjerovanja i navika kojima je posjeta mezarima bila popraćena, da bi kasnije, uslijed promjene stanja svijesti i prakse svojih sljedbenika, takvo djelo dozvolio i preporučivao. Shodno tome, svaka posjeta koja je popraćena radnjama koje nisu u skladu s učenjem vjere nema pozitivni predznak. Među te radnje spada pretjerano posjećivanje mezara koje je posljedica nekontroliranih emocija i koje je popraćeno naricanjem, proklinjanjem sudbine i tome slično. U tom smislu treba razumijevati hadis u kojem stoji "da je Poslanik, a.s., prokleo žene koje (puno) posjećuju mezare te one koji od njih prave bogomolje i pale svjetiljke na njima." (Abū Dāwūd, br. 3237)

Održavanje prijateljskih veza s prijateljima umrlih roditelja još jedan je od sunneta koji je vezan za obaveze prema umrlima. Poslanik, a.s., je održavanje veze s prijateljem svoga oca nazvao "najvećim dobročinstvom (abarru al-birr)". (Muslim, br. 2552) Prenosi se da je Poslanik, a.s., kada je upitan o tome da li se dobročinstvo prema roditeljima može činiti nakon njihove smrti, kazao: "Može, i to se čini tako što se za njih upućuje dova, traži oprost za njihove grijeha,

izvršava oporuka koju su ostavili, održava veza s rodbinom koja se samo zbog njih održava i iskazuje poštovanje njihovim prijateljima.” (Abū Dāwūd, br. 5142)

Zaključak

Poslanikova zaostavština obuhvata niz smjernica koje se tiču smrti i postmortalne faze čovjekovog života. Neke od tih smjernica odnose se na vlastitu smrt, dok se druge odnose na obaveze prema umirućoj i umrloj osobi.

Kada je riječ o smjernicama Poslanika, a.s., u odnosu na vlastitu smrt, one se ogledaju u odgovornosti prema njoj na način da je se treba biti stalno svjestan i pripremati se za nju, duhovnom osnaživanju za adekvatno suočavanje s kriznim situacijama općenito i smrću posebno kroz usvajanje načela vjerovanja koja se tiču eshatoloških pitanja, koncepta Boga i svrhovitosti kriznih životnih situacija, te ispunjavanju materijalnih obaveza na način da se drugima ne uskrate njihova imovinska prava.

Smjernice koje se tiču smrti drugoga uključuju širok spektar principa i pravila koja se tiču ponašanja

muslimana neposredno prije i nakon smrti drugoga. Neke od tih smjernica, poput sugeriranja osobi na samrti da izgovori šehadet i ustajanja kada prolazi dženaza, date su u odnosu na obaveze prema umrloj osobi, druge, poput pripremanja hrane za porodicu umrlog, govore o pravima porodice umrle osobe, dok su treće, poput strpljivosti prilikom gubitka voljene osobe i održavanja veze s prijateljima umrlih roditelja, upućene onima koji su izgubili voljene osobe.

Hadisi koji govore o smrti i postmortalnoj fazi čovjekovog života osim smjernica univerzalne punovažnosti obuhvataju i hadise koji su kontekstualno uvjetovani i iskazani zbog sasvim praktičnih razloga. Takvi hadisi mogu biti izvor nerazumijevanja ukoliko se literalistički interpretiraju. Naprimjer, hadisi u kojima stoji da je Poslanik, a.s., zabranio oglašavanje smrti ni na koji način ne podrazumijevaju opću zabranu, već ih treba tumačiti u svjetlu tadašnje prakse oglašavanja smrti koje je bilo popraćeno hvalisanjem, naricanjem i tome slično, pa, shodno tome, oni zabranjuju običaje i prakse koje su se dovodile u vezu s oglašavanjem smrti, a ne oglašavanje smrti kao takvo,

jer je i Poslanik, a.s., oglašavao smrt svojih ashaba. Među hadisima koji su iskazani zbog sasvim praktičnih razloga, shodno mišljenju određenih učenjaka, jeste i hadis prema kojem šehidi trebaju biti ukopani u stanju u kojem su umrli, tj. bez kupanja. Razlog ove Poslanikove, a.s., smjernice je zauzetost ljudi borbom i/ili njihova iscrpljenost.

U hadise koji govore o ovoj fazi ljudskog života spadaju i hadisi koji prividno negiraju princip individualne odgovornosti. Naprimjer, hadisi koji govore o pristizanju dobrih djela umrlome zbog dove koju njegovo dijete upućuje za njega ili zbog sadake koju je udijelilo mogu biti shvaćeni na način da su u suprotnosti s ovim principom. Međutim, u ovim i sličnim hadisima ne govori se o tome da čovjek nakon smrti dobija ono što nije zaslužio, već oni imaju usmjerivačku funkciju i/ili impliciraju da će čovjek imati nagradu za dobra djela koja se čine nakon njegove smrti zbog njegovog udjela u njima. Drugim riječima, umrli nagradu za dobra djela koja drugi čine dobija zbog toga što ih je odgojem i lijepim odnosom prema njima zadužio i imao pozitivan utjecaj na njih.

Literatura

- ‘Asqalānī (al-), Ibn Ḥaḡar (1416/1995). *Talbiṣ al-ḥabīr*. Stručna obrada: Ḥasan b. ‘Abbās b. Qutb. Četiri toma. Muassasa Qutuba.
- ‘Asqalānī (al-), Ibn Ḥaḡar (bez god. izd.). *Fath Al-Bārī bi šarḥ “Ṣaḥīḥ Al-Buhārī”*. Stručna obrada: ‘Abdul‘azīz b. ‘Abdullāh b. Bāz i dr. Dvadeset tri toma. Kairo: Al-Maṭba‘a as-salafiyya wa maktabatuhā.
- ‘Aynī (al-), Badruddīn (1421/2001). *Umda al-qārī: Šarḥu “Ṣaḥīḥ Al-Buhārī”*. Stručna obrada: ‘Abdullāh Maḥmūd Muḥammad ‘Umar. Trinaest tomova. Bejrut: Dār al-kutub al-‘ilmiyya.
- Ghaly, Mohammed (2022). “End-of-Life-Care, Dying and Death in Islamic Ethics”. *End-of-Life-Care, Dying and Death in the Islamic Moral Tradition*. Uredio: Mohammed Ghaly. Leiden: Brill.
- Ḥaṭṭābī (al-), Abū Sulaymān (1351/1932). *Ma‘ālim “As-Sunan”*. Stručna obrada: Muḥammad Rāgīb aṭ-Ṭabbāh. Četiri toma. Halep: Al-Maṭba‘a al-‘ilmiyya.
- Ibn al-Ġawzī, Abū al-Faraġ (1418/1997). *Kašf al-muškil min ḥadīṭ “As-Ṣaḥīḥyn”*. Stručna obrada: ‘Alī Ḥusayn al-Bawwāb. Četiri toma. Rijad: Dār al-waṭan.
- Ibn ‘Ašur, Muhammed et-Tahir (2019). *Rasprava o ciljevima šerijata*. S engleskog preveo: Nedim Begović. Sarajevo: Centar za napredne studije.
- Ibn Baṭṭāl al-Qurtubī (bez godine izdanja). *Šarḥ “Ṣaḥīḥ Al-Buhārī”*. Stručna obrada: Abū Tamīm Yāsir b. Ibrāhīm. Deset tomova. Rijad: Maktaba ar-rušd.
- Kawtari (al-), Muḥammad Zāhid (2019). “Izgradnja džamije na kaburima i namaz prema njima”. U: Jusuf Džafić.
- Savremene fikhske teme*. Tešanj: Planjax Komerc.
- Mubārakfūrī (al-), Muḥammad ‘Abdurrahmān (1410/1990). *Tuḥfa al-aḥwādī bi šarḥ “Ġāmi‘ At-Tirmidī”*. Deset tomova. Bejrut: Dār al-kutub al-‘ilmiyya.
- Nawawī (al-), Yahyā b. Šaraf (1414/1994). *Al-Minhāġ fi šarḥ “Ṣaḥīḥ Muslim b. al-Ḥaġġāġ”*. Osamnaest tomova. Muassasa Qurtuba.
- Qārī (al-), ‘Alī (1422/2001). *Mirqāt al-mafātīḥ: Šarḥ “Miškāt al-mašābīḥ”*. Stručna obrada: Ġamāl ‘Aytānī. Jedanaest tomova. Bejrut: Dār al-fikr al-‘ilmiyya.
- Ṭaḥāwī (al-), Abū Ġa‘far (1415/1994). *Šarḥ muškil al-ātār*. Stručna obrada: Šu‘ayb al-Arnaūṭ. Šesnaest tomova. Bejrut: Muassasa ar-risāla.

الموجز

الموت ومرحلة ما بعد الموت في السنة:

جانب إرشادي

فاضل ماليوكي

يتناول هذا المقال الجانب الإرشادي في موروث النبي صلى الله عليه وسلم، المتعلق بالموت ومرحلة ما بعد الموت. والمقال مقسم إلى فصلين. يأتي الفصل الأول بإرشادات الرسول صلى الله عليه وسلم فيما يتعلق بوفاة الشخص نفسه. وتتضمن هذه الإرشادات: الاستعداد للموت، واليقين بقدمه، وحسن الظن بالله قبل الموت، وعدم تمنى الموت، والصبر في الشدائد، وتحريم الانتحار، والاستزادة من فعل الخيرات قبل الموت، والحجر على التصرف بالممتلكات قبل الوفاة أو في حالة مرض الموت، وتسوية الالتزامات المادية. ويقدم الفصل الثاني تحليلاً لإرشادات الرسول صلى الله عليه وسلم المتعلقة بوفاة شخص آخر، إذ يعالج هذا الفصل المواضيع الآتية: عيادة المريض والتوجيهات المتعلقة بها، والتوجيهات المتعلقة بمعاملة الشخص في سكرات الموت وبعد وفاته مباشرة، والإعلان عن الوفاة، وكيفية تقبل وفاة من نحب، وما يجب فعله تجاه أسرة المتوفى وأقربائه، وتغسيل الميت والصلاة عليه ودفنه، واحترام كرامة الميت، والتوجيهات المتعلقة بمظهر القبر، وتمجيد الموتي والعادات غير الإسلامية، وغيرها من الالتزامات تجاه الموتي.

الكلمات الرئيسية: الحديث، السنة، الموت، مرحلة ما بعد الموت، الجانب الإرشادي.

Summary

DEATH AND THE POST-MORTAL PHASE
IN THE SUNNAH: GUIDELINES

Fadilj Maljoki

This article thematizes the guidelines within the legacy left by the Messengers.w.s. with regard to the death and the postmortal phase of human existence. The work is divided into two chapters. The first chapter offers a review of the Hadith wherein the Messenger s.w.s. relates to his own passing away. It includes the following: preparation for death and one's awareness of the temporary nature of this life; having good thoughts about Allah tealah before passing away; not wishing for one's own death; patience in difficult circumstances and prohibition of suicide; and doing more good deeds and limiting dispositions of the property before one's death/terminal illness and paying back one's debts. The other chapter thematizes Messenger's guidelines in regard to the death of others. This chapter discusses the following: paying a visit to a sick person and the guidelines for doing so; guidelines related to one's conduct towards the terminally ill as well as one's conduct after someone passes away; announcing a person's death; coping with the passing away of the close relatives; duties towards the family of the deceased; preparation of the body of the deceased including the ritual bath, janaza salah and the burial; keeping in mind that the person has the right to dignity in one's death and to be treated in accordance after the demise; guidelines with regard to the look of the mazar/grave, glorifying the dead and other non-Islamic customs, and other duties towards the deceased.

Keywords: Hadith, Sunnah, death, postmortal phase, guidelines